

KİVDF

Layihənin istiqaməti:
"İctimai və dövlət maraqları"

Mədəniyyətlərin qütbləşməsi, cəhətləşməsi və nəticədə ayrılması hansı zərurətdən doğmuşdur? Bu sualın cavabı da yəqin ki, özü qədər absurdur. Ümumiyyətlə, mədəni qütbləşmə prosesi bizim fikrimizcə, süni şəkildə yaranmış məsələdir. Əlbəttə, dil, din, relyef fərqləri bu ayrılmanı qaçılmaz edir. Ancaq bizim qəsd etdiyimiz ayrılıq bu deyilənlərin fəvqündə duran bir şeydir.

Müxtəlif dillərdə danışmaq hələ ayrımaq demək deyil. Məsələn, Avropa qitəsində bir çox xalq yaşayır. Lakin orta əsr intibahından bu tərəfə müxtəlif dillərdə danışan, müxtəlif xalqların vahid bir mədəniyyət sistemi əmələ gəldi. Bunun coğrafi uzaqlıqla və yaxud yaxınlıqla da əlaqəsi yoxdur. Xalqların iç-içə keçən mədəni dəyərləri bəşəri bir hadisədir. Elə buradan çıxış edərək, belə bir tezis irəli sürmək olar ki, mədəniyyətləri bir-birindən ayıran şey dini, etnik, coğrafi anlayışlar yox, kiçiklik və böyüklük anlayışıdır. Yeni bir xalqın, bir etnosun çərçivələrinə sığan şeylər və bir mənada mühafizəkarlıq təşkil edən mədəni dəyərlər, dayaz və kiçik fəlsəfə daşıyıcılarıdır. Mədəni hadisə böyük, dərin mənaları və hədəfləri təqib etdiyi zaman isə onun sərhədi, etnosu, milli konservatizmi olmur. Məsələn, Qərb klassik musiqisi, eyni zamanda müxtəlif cərəyanları, o cümlədən, roman, barokko, rokoko, klassizm, romantizm, impressionizm kimi cərəyanları təşkil edən rəssamlıq, heykəltəraşlıq və memarlıq abidələri konkret olaraq, heç bir millətə, heç bir coğrafi məkana sahib deyil. Bunu daha da incələyərək, söyləmək olar ki, məsələn, mazurkalar, polonezlər polyak xalqına məxsusdur. Ancaq Frederik Şopenin yazdığı mazurkalar, polonezlər artıq polyak xalqının deyil, bütün Avropanın və hətta bütün dünyanınıdır. Hərçənd ki, Şopen onları məhz bir polyak olaraq bəstələmişdi. Ancaq böyük bəstəkar və pianoçu nə qədər millətçilik etsə də, bunu bacarmadı. Çünki o, çox böyük idi! Polyak xalqı onu böyütmədi, o polyak xalqını böyütdü!

Eləcə də eyni fikirləri Şərq haqqında da söyləmək olar. Məsələn, Yaxın və Orta Şərqdə yaşayan saysız-hesabsız xalqların və etnosların hərəsinin özünəməxsus folkloru, etnoqrafiyası mövcuddur. Ancaq onları birləşdirən, yeni coğrafi olaraq yox, sivilizasiya olaraq Şərq adlı bir məfumu yaradan amil, məsələn, təsəvvüf incəsənətidir. Əgər ayrı-ayrı xalqların konservativ və çərçivəli mədəni dəyərlərinə nəzər salsaq, biz orada məişətin, təbiətin, insani-intim məhəbbətin xaricində bir şey görməyəcəyik. Çünki bu işin təbiəti belədir. Kiçik, dünyəvi, material düşüncədən fəvqəlbəşəri bir fəlsəfəyə keçid almaq toplumun yox, fərdlərin dühasının məhsuludur. Hansısa bir xalq mahnisinin müəllifi çox zaman bəli deyil və buna çox vaxt gerek də duyulmur. Ancaq məsələn, məqam incəsənətini yaradan, inkişaf etdirən konkret şəxsiyyətlərin yazılı mənbələri hər kəsə məlumdur. Onlar bunu ayrıca olaraq, məqsədlə şəkildə ediblər. Məqsədləri isə toplumun şüuru mədəsindən və cinsi orqanından bir qədər ayıraraq, daha başqa istiqamətlərə yönəltmək olmuşdur. Diqqət etsək görərik ki, nə Şərq, nə də Qərb ədəbiyyatında elə bir böyük və bütün bəşəriyyətin halal malına çevrilmiş əsər yoxdur ki, orada tayfadan, nəsiləndən, nəsil artırmaqdan, maldan, mülkdən, məişətdən söz getsin. Yeni olsa belə, bu anlayışlar keçicidir və əsas deyil. Bəli, böyüklüyün ana mövzusu heç bir zaman məişət olmayıb! Ancaq böyük əsərlər hansı dildə yazılırsa yazılsın, onların hamısı

Mədəni vəhdət

Dünyanı, onun mədəni qütblərini birləşdirən dahilər yerdəki tanrılardır!

vahid və ümumbəşəri dəyərlər sistemine daxildir. Bunun üçün mövzu qəsdən və şüurlu şəkildə seçilməlidir. Yəni onu demək istəyirik ki, Rafaelin tablolarını bir xristian incəsənəti olaraq görməklə, Mövlana Ruminin əsərlərini islam mədəniyyəti olaraq görmək arasında heç bir prinsiplial fərq yoxdur. İkisi də yanlışdır və insan ağıllının tarix boyu yol verdiyi ən böyük xətdir! Bəli, yeri gəlmişkən, yanlış anlaşılmasın, Yaxın və Orta Şərq birləşdirən islam yox, məhz təsəvvüf fəlsəfəsi və təsəvvüf incəsənətidir. Necə ki, Qərb intibahı xristianlığın yox, əksinə, onun demir barmaqlarının arasında süzülüb çıxan azad məfkurənin məhsuludur.

Azadlıq insan oğlunun qazancıdır. Ancaq bədənin, ruhun, millətin, torpağın yox, məhz idrakın azadlığı. Bunların hamısı əlbəttə ki, mövcuddur və lazımdır. Lakin idrak azad olmadıqca, bu azadlıqların hamısı bir gün əsarətə məhkumdur. Çünki hamısı maddidir, materialdır. Mən bu siyahıya ruhun azadlığını da saldım. Düşünürəm ki, ruh da semantik və izahsız bir nəsə ol

ləyə bilər - kaos olmasa?! Termodinamikanın qanunu da belə dikte edir ki, hər şey düzəndən düzensizliyə, yəni kosmosdan xaosa doğru gedir. Məhz bu gedişatın öz içində, müdhiş bir xaosun ortasında bir düzən, bir kosmos, bir gözəllik yarada bilənlərdir dahilər! Özündən əvvəlki qəlibləri sındırmaq üçün, öncə təbiəti sındırmalısan. Üstəlik, bütün yeni qəliblər zaman içərisində təbiətin bir parçasına çevrilir. Bəlkə elə buna görə deyirlər ki, Tanrı bir dəfə yaradıb çəkilməyib. O davamlı olaraq yaradır. Lakin dediyimiz kimi, hər yaradılış bir üsyan və dağıntının əsəridir. Dağıdılan şey isə, yuxarıda ana mövzu olaraq seçdiyimiz millətləşmə, dövlətləşmə, dil, din, irq, vətən, torpaq ayrılığıdır. Qərribə paradoksdur; ayrılıq zəifləyir. Birləşdirmək üçün isə bu dağıntının özünü dağıtmaq lazımdır. Nəticədə, təkrar-təkrar davam edən hər dağıdılış yeni bir yaradılışa gətirib çıxarır!

Doktor Faustun sığındığı Allah ona müvəqqəti və şübhəli hüzarından, yeni imanından başqa mənəvi heç nə vermədi. Ancaq

Fəxrəddin Salim

leon Bonaparta simfoniya həsr etmişdi. Lakin qısa bir müddətdən sonra öz yazdığı başlığı sərt bir aletlə cızdı, pozdu! Çünki bethovenlər napoleonların, keçici inqilab və çevrilişlərin, bir-birini əvəz edən siyasi epoxaların sənətkarları deyillər. Onlar populyar kulturdən ona görə imtina etdilər ki, bütün məkənlərin və bütün zamanların əsərlərini yaratsınlar. Bir gün Avropa Birliyi dağılsa, Bethovenin əsərinə nə olacaq? Heç nə. Dağılan AB olacaq, Bethoven yəni bir addım öndədir.

Eləcə də, Mövlana ona görə "Məsənəvi" yazmamışdı ki, bu gün özlərinə "mövləvi" deyənlər hansısa bir hakimiyyətin siyasi təbliğat maşınının bir hissəsinə çevrilsinlər. Bütün siyasi maşınlar isə bir gün mütələq sınırlar. Özü də başqa əllə yox, başqa bir maşın tərəfindən. Ancaq Mövlana nə bir Dövlətə, nə bir Vətənə, nə bir millətə, nə də bir dinə məxsusdur. "Sən gündə on yeddi dəfə "ihdines-siratəl-müstəqim" deyirsən. Ancaq bir gün həqiqət ortaya çıxanda görəcəksən ki, bu dediklərin boş və puç şeylərdir" deyən Mövlana Cəlaləddin hansı dinə, hansı imana bağlıdır görəsən? Onu bu üsyana, xaosa sürükləyən və nəticədə bəşəriyyətin sonuna qədər bütün dünyaya nicat verə bilən gücə sahib eyləyən nədir, kimdir?! Əlbəttə ki, dinlərə, kitabələrə, ibadətlərə, məbədələrə sığmayan Allah!!! O Allah ki, kainatı və qalaktikaları kosmosdan xaosa doğru sürükləyir! Zavalılar, oturub gözləyirlər, yayından çıxan ox nə zaman gəri qayıdacaq?! Bu ağılla, bu şüurla hələ çox gözləyəcəklər! Zamanın nisbilyi isə onu göstərir ki, böyük şüurla, kiçik şüurun saatları fərqli işləyir. Kiçiklər gecəni yatıb, səhərin açılmasını gözləyənlərdir. Böyüklər isə o gecəni oyaq gözlərlə sabaha çevirənlərdir. "Gecələr Günəş doğmazmış! Zətin Günəş batdığı üçün gecə olur". Bəs onda cəhəlin ən qatı qaranlığının tən ortasında hardan doğdu Nəsimi?! Bəsit şüurun məntiqinə söykənsək, onda gerek Nəsimi oturub öz zamanını gözləyəydi. Boşuna gözləməsin heç kim! Gəlməyəcək o zaman! Heç nəyin öz zamanı yoxdur! Sadəcə böyük düşüncə mövcuddur ki, onun yaratdığı hər şey həmin o zamanın özü deməkdir!

Qərblə Şərqi, nəticədə iki böyük sivilizasiyanı birləşdirən düha məhz Tanrının dühasıdır. Tanrı isə bu şüuru insana bəxş etdi! Dünyanı, onun mədəni qütblərini birləşdirən dahilər yerdəki tanrılardır! Mən bundan əminəm!

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kəndli İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.

duğu üçün müəyyən qədər kiçik anlayışdır, yeni təbii ehtiyacdır, düşünülümüş bir azadlıq deyil. Elə buna görə də, azad ruhların hamısı yaradıcı bədəni idarə edənlər deyil. İnsan ruhən azad ola, öz kiçik guşəsinə çəkilib, mistik bir görkəm ala bilər. Ancaq bu azadlıq, sadəcə onun özünə fayda verir və müvəqqəti bir anlayışdır. Ən yaxşı halda o, insanla bərabər ölüb gedəcək. Azad ruh hələ yaradıcı ruh demək deyil. Ruh, ümumiyyətlə, yaradıcı bir nəsə deyil. Çünki anladığımız qədərincə, ilahi bir xislətə malikdir. Yəni pakdır, hüzurludur, mürəkkəb deyil. Bütün bunlar isə tanrısal bir siqlətə sahib olsa da, aktiv və yaradıcı gücə, xasiyyətə malik deyil. Bəli, yaradıcılıq yalnız və yalnız etirazın, hüzursuzluğun, dolaşq və qeyri-təbii axarın məhsulu ola bilər! Bundan tam əmin olmaq üçün sadəcə, yaratmaq istəyi bəs edər. Qarşılaşacağınız maneələri aşmaq üçün üsyana və xaosa ehtiyac duyacaqsınız! "Əgər yaradan bir Tanrı varsa, o zaman sən kim sən?" sualı sizə mane olacaq. "Təbiətdə hər şey qüsursuz, öz axarında və kamil bir şəkildədir. Bunun nəyinə üsyan edirsən?" deyə suallar verəcəksiniz özünüzdə. Bax, o zaman siz doktor Faustu tanıyaçaq və ona dönəcəksiniz! Mefistofel, yeni İblis, odanızın müsafiri olacaq və sizə fərqli rənglər, fərqli səslər, fərqli kəlmələr ilqa edəcək. Həqiqətən də bir düşüncə; yenilikləri və dahiyə tapıntıları başqa nə tətik-

onun nifrət etdiyi Mefistofel onun durulmuş şüurunu bulandırmaqla, doktor Faustun əli ilə bəşəriyyət üçün yeni mədəni-fəlsəfi cığır açdı. Tanrının səssizliyini İblisin simfoniyası pozdu!

Əslində isə, bizə təqdim olunan "Tanrı" əsil Tanrı deyil! Çünki Onu bizə təqdim edənlər xaosun da Ona aid olduğunu heç cürə qəbul edə bilmirlər. Cəza ilə bitən günahdan və mükafatla bitən savabdan başqa heç nə öyrətmədi bizə həmin o təqdim etdikləri Tanrı! Bu boyda kainat şərtlər və qəliblər üzərində idrak etdirildi! Bəli, məhz zorla, tiryəklə, qılıncı və xürafatın qələmi ilə! Əgər insanın xislətində yaratmaq unsürü varsa, onu heç nə ilə nə inkar etmək, nə də durdurmaq olar. Çünki yaradan belə yaradıb!

Mədəniyyətlərin toqquşması ümumbəşəri bir cəhəldir. Lakin ondan da böyük cəhəlt və hətta cinayət insanları yurdlara, irqlərə, dillərə, dinlərə ayıraraq, sonra da vahid bir Tanrı anlayışı ilə onları birləşdirmək istəyidir. Şüurlar müxtəlif olduqdan sonra Tanrı tək olsa, nə faydası?! Şüurların vəhdəti isə millətlərin, irqlərin, coğrafi məsafələrin vəhdətidir. Bu vəhdəti isə nə qılıncı, nə dinlə, nə də iqtisadiyyatla gerçəkləşdirmək olar. Bunun üçün böyük düşünmək, böyük şeylər yaratmaq lazımdır. Bethoven 9-cu simfoniyasını ona görə yazmamışdı ki, onun içərisindəki xor bu gün Avropa Birliyinin himnə çevrilsin! O bir dəfə Napo-